

А.Б. Котлярова^{1,2}, В.М. Мерлавський¹, О.М. Дорош¹, В.В. Манько¹

Роль мітохондріального уніпортера у підтриманні кальцієвого гомеостазу секреторних клітин слюзової залози

¹Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; ²Ін-т фізіології імені О.О. Богомольця НАН України, Київ;
E-mail: annkotliarova@gmail.com.ua

Для встановлення ролі кальцієвого уніпортера мітохондрій у підтриманні кальцієвого гомеостазу в секреторних клітинах зовнішньоорбітальної слюзової залози щура досліджували його взаємозв'язки з іншими кальційтранспортними системами. Експерименти проведено на інтактних і пермеабілізованих дигітоніном клітинах. Ступінь взаємозалежності функціонування кальцієвого уніпортера та інших кальційтранспортних систем визначали на основі адитивності ефектів їхніх інгібіторів/агоністів, дія яких супроводжується зменшенням вмісту Ca^{2+} у тканині залоз. З'ясувалося, що за одночасного пригнічення кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулула та кальцієвого уніпортера мітохондрій Ca^{2+} пасивно вивільняється з різних депо, оскільки ефекти інгібіторів цих кальційтранспортних систем (тапсигаргіну і рутенію червоного) є адитивними. Подібно адитивними є процеси активації інозитол-1,4,5-трифосфатчутливих кальцієвих каналів і пригнічення кальцієвого уніпортера мітохондрій. На відміну від цього, ефекти ріанодину і рутенію червоного на вміст Ca^{2+} у клітинах є статистично достовірно неадитивними. Крім того, ріанодин у концентраціях 1–3 мкмоль/л дозозалежно зменшував швидкість дихання досліджуваних клітин, і ефект зберігався за преінкубації клітин з рутенієм червоним чи тапсигаргіном. Отже, крім активації ріанодинчутливих кальцієвих каналів ендоплазматичного ретикулула ріанодин пригнічує надходження Ca^{2+} у матрикс мітохондрій, яке нечутливе до рутенію червоного.

Ключові слова: кальцієвий уніпортер мітохондрій, рутеній червоний, кальцієва помпа ендоплазматичного ретикулула, інозитол-1,4,5-трифосфатчутливі кальцієві канали, ріанодинчутливі кальцієві канали, слюзові залози, секреторні клітини.

ВСТУП

Мітохондрії здійснюють комплексний вплив на регулювання кальцієвих сигналів у секреторних клітинах [1, 2]. Поглинання Ca^{2+} мітохондріями реалізується за рахунок функціонування у їхній внутрішній мембрані, зокрема, кальцієвого уніпортера, котрий є каналом [3] і для пригнічення якого часто застосовують рутеній червоний [4]. Нині є лише одна публікація, яка присвячена безпосередньому дослідженню функціонування кальцієвого уніпортера мітохондрій у клітинах слюзових залоз [5]. Автор статті з використанням флуоресцентних зондів вста-

новив, що рутеній червоний у концентрації 30 нмоль/л повністю пригнічував надходження Ca^{2+} у мітохондрії клітин слюзових залоз мишей. Крім того, пролонгована (протягом 2 год) стимуляція цих клітин агоністом М-холінорецепторів метахоліном супроводжується акумуляцією Ca^{2+} у мітохондріях. Ці дані є підтвердженням функціонування кальцієвого уніпортера мітохондрій в секреторних клітинах слюзових залоз, але його взаємодія з іншими кальційтранспортними системами клітини залишається нез'ясованою.

Метою нашої роботи було дослідити роль кальцієвого уніпортера мітохондрій у підтриманні кальцієвого гомеостазу в сек-

© А.Б. Котлярова, В.М. Мерлавський, О.М. Дорош, В.В. Манько

реторних клітинах зовнішньоорбітальної слъзової залози щура, а також його можливі взаємозв'язки з функціонуванням інших кальційтранспортних систем.

МЕТОДИКА

Дослідження проводили на 52 нелінійних щурах масою 190–250 г, яких утримували в стаціонарних умовах віварію. Всі маніпуляції з тваринами проводили згідно з Європейською конвенцією про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, та Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Ізолювання секреторних клітин слъзової залози щура. Після наркотизації хлороформом і декапітації тварини швидко виділяли зовнішньоорбітальну слъзову залозу (glandula orbitalis externa) та очищали її від сполучної тканини. Для ізолювання секреторних клітин використали модифікований метод Herzog і співавт. [6], як описано нами раніше [7]. Інтактність плазматичної мембрани контролювали візуально під світловим мікроскопом з використанням барвника трипанового синього.

Пермеабілізація плазматичної мембрани клітин. Плазматичну мембрану секреторних клітин слъзових залоз пермеабілізували дигітоніном («Fisher scientific», Великобританія); 50 мкг/мл у розрахунку на 0,5 млн клітин [7].

Визначення вмісту Ca^{2+} у клітинах слъзових залоз. Функціональну активність кальційтранспортних систем оцінювали за зміною вмісту Ca^{2+} у тканині залоз після інкубації (15 хв, 37°C) із відповідними інгібіторами чи агоністами. Склад середовища інкубації інтактних клітин (ммоль/л) був таким: NaCl – 119, KCl – 6, MgCl₂ – 1,2, HEPES – 10, глюкоза – 10, NaHCO₃ – 25; (pH 7,4), а пермеабілізованих клітин: KCl – 140, MgCl₂ – 1,5, CaCl₂ – 0,0274, EGTA – 0,1 ($[Ca^{2+}] \approx 10^{-7}$ моль/л), HEPES – 10; (pH 7,2). CaCl₂ використано фірми «Merck Chemicals» (Німеччина), інші речови-

ни-компоненти середовища інкубації фірми «Sigma-Aldrich» (США). Концентрацію Ca^{2+} визначали спектрофотометричним методом з використанням металохромного барвника арсеназо III за допомогою стандартного набору реактивів («Simko Ltd», Львів), як було описано раніше [8]. Для пригнічення кальцієвого уніпортера використовували рутеній червоний (10 мкмоль/л), кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулума – тапсигаргін («Sigma-Aldrich», США; 1 мкмоль/л), інозитол-1,4,5-трифосфат, (ІФ₃)-чутливих кальцієвих каналів – 2-аміноетоксидифенілборат (2-АФБ; «Sigma-Aldrich», США; 10 мкмоль/л). Для активації ІФ₃-чутливих кальцієвих каналів застосовували ІФ₃ («Sigma-Aldrich», США) у концентрації 2 мкмоль/л і карбахолін у концентрації 10 мкмоль/л, а ріанодинчутливих кальцієвих каналів – ріанодин («Sigma-Aldrich», США) у концентрації 0,1 мкмоль/л.

Для з'ясування ступеня взаємозалежності функціонування кальцієвого уніпортера та інших кальційтранспортних систем визначали адитивність ефектів їхніх інгібіторів/агоністів, дія яких супроводжується зменшенням вмісту Ca^{2+} у тканині залоз. Для цього в одній серії порівнювали зміни вмісту Ca^{2+} під впливом рутенію червоного ([K – A]), інгібітора/активатора іншої кальційтранспортної системи ([K – B]) та за дії обох речовин ([K – {A + B}]). Адитивними вважали ефекти таких речовин, за дії яких сума ефектів статистично достовірно з $P_a \geq 0,05$ не відрізняється від їхнього ефекту за одночасної дії:

$$[K - A] + [K - B] \approx [K - \{A + B\}].$$

Відповідно, неадитивними є ефекти тих речовин, для яких статистично достовірно $P_a \leq 0,05$:

$$[K - A] + [K - B] > [K - \{A + B\}].$$

Дослідження інтенсивності поглинання клітинами кисню. Інтенсивність споживання кисню інтактними клітинами визначали полярографічним методом за допомогою установки, зібраної на базі полярографа YSI 5300, електрода Кларка, цифрового вольтме-

тра, комп'ютера та закритої термостатованої комірки об'ємом 1,6 мл при 37 °С. Інтенсивність поглинання кисню обчислювали виходячи із того, що в 1 мл суспензії розчинено 200 нмоль O₂.

Склад середовища, яке використовували для полярографії, був таким (ммоль/л): NaCl – 119, KCl – 6, MgCl₂ – 1,2, HEPES – 10, CaCl₂ – 2, глюкоза – 10, NaHCO₃ – 25, глютамін – 2, піруват – 2; рН 7,4. Для роз'єднання дихання та окисного фосфорилування застосовувався FCCP (1 мкмоль/л; «Sigma-Aldrich», США).

Статистичний аналіз результатів досліджень. Математично-статистичне опрацювання результатів здійснювали з використанням пакету програм Microsoft Excel. Вірогідність різниці між статистичними групами визначали за критерієм t Стьюдента, за статистично достовірні приймали зміни з P < 0,05.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Для виявлення можливих взаємозв'язків функціонування кальцієвого уніпортера мітохондрій і кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулула секреторних клітин слюзових залоз спочатку ми перевірили, як впливає рутеній червоний на вміст Ca²⁺ в інтактних і пермеабілізованих клітинах у контролі та

за наявності у середовищі специфічного інгібітора усіх відомих ізоформ кальцієвих помп ендоплазматичного ретикулула – тапсигаргіну.

З'ясувалося, що рутеній червоний зменшував вміст Ca²⁺ в інтактних клітинах на 14,22 ± 5,42 %, а у пермеабілізованих – на 24,59 ± 9,09 % (рис. 1, а, б). Статистично достовірної різниці між ефектами рутенію червоного на вміст Ca²⁺ у інтактних і пермеабілізованих клітинах не зареєстровано; спостерігалася лише певна тенденція до більш вираженого ефекту рутенію червоного у пермеабілізованих клітинах, що може бути зумовлено кращою доступністю інгібітора до мітохондрій.

Додавання тапсигаргіну до інтактних і пермеабілізованих клітин спричиняло статистично достовірне зменшення вмісту Ca²⁺ у них на 17,72 ± 5,82 і 21,06 ± 6,52 % відповідно – за рахунок пригнічення кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулула, що узгоджується з отриманими раніше даними [9]. Як в інтактних, так і у пермеабілізованих клітинах сумарні ефекти рутенію червоного і тапсигаргіну становили 29,62 ± 5,37 і 33,15 ± 7,73 % відповідно (P < 0,01) і були такими самими, як сума ефектів кожної з цих речовин окремо, тобто адитивними (P_a = 0,74 і 0,19). Це свідчить про те, що Ca²⁺ за дії цих двох інгібіторів пасивно вивільняється з різних депо.

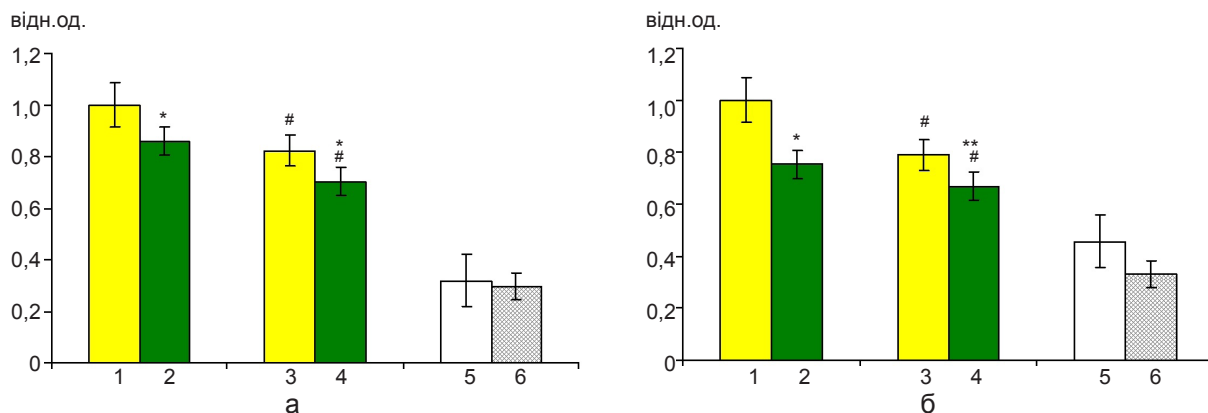
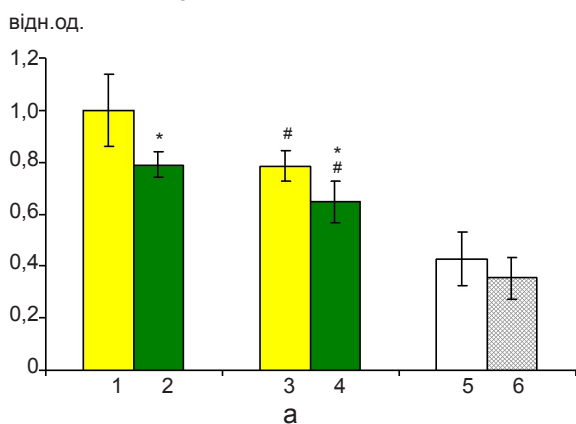

Рис. 1. Вплив рутенію червоного на вміст Ca²⁺ у інтактних (а) і пермеабілізованих (б) клітинах зовнішньоорбітальної слюзової залози щура залежно від наявності тапсигаргіну у середовищі інкубації: 1 – контроль, 2 – рутеній червоний, 3 – тапсигаргін, 4 – одночасна дія обох інгібіторів, 5 – алгебраїчна сума змін вмісту Ca²⁺ за окремої дії рутенію червоного і тапсигаргіну, 6 – зміна вмісту Ca²⁺ за одночасної дії тапсигаргіну і рутенію червоного; вміст Ca²⁺ у тканині нормалізували, прийнявши за одиницю його значення у пробі, котра не містила інгібіторів/агоністів; * різниця достовірна стосовно контролю з P < 0,05, **P < 0,01; # різниця достовірна стосовно відповідної проби без інгібітора/агоніста з P < 0,05; n = 6–7

Цікавим є і те, що 2-АФБ – речовина, яку використовують як інгібітор $I\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів [10], також спричиняла достовірне зменшення вмісту Ca^{2+} у пермеабілізованих клітинах досліджуваних залоз на $24,44 \pm 7,05$ % ($P < 0,01$, $n = 7$). Це узгоджується з нашими попередніми даними [11] і зумовлене інгібуванням кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулула, оскільки за пригнічення $I\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів вміст Ca^{2+} у тканині залоз повинен збільшуватися. У разі пригнічення кальцієвого уніпортера мітохондрій рутенієм червоним 2-АФБ-індуковане зменшення вмісту Ca^{2+} у клітинах було практично таким самим і становило $19,23 \pm 2,42$ % ($P < 0,01$). Ефекти 2-АФБ і рутенію червоного на вміст Ca^{2+} у досліджуваних клітинах є адитивними ($P_a = 0,27$).

Для виявлення можливих взаємозалежностей функціонування кальцієвого уніпортера мітохондрій і систем вивільнення Ca^{2+} з ендоплазматичного ретикулула ми вирішили перевірити, як впливає рутеній червоний на вміст Ca^{2+} у пермеабілізованих клітинах досліджуваних залоз за умов активації $I\Phi_3$ - і ріанодинчутливих кальцієвих каналів. Активация $I\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів за допомогою $I\Phi_3$ спричиняла зменшення вмісту

Ca^{2+} у них на $21,03 \pm 5,05$ %, що узгоджується з даними, отриманими раніше [8]. На тлі дії рутенію червоного це $I\Phi_3$ -індуковане зменшення становило $18,32 \pm 5,67$ % (рис. 2,а), але сума змін вмісту Ca^{2+} за дії цих речовин окремо не відрізнялася від зміни вмісту Ca^{2+} за одночасної їх дії. Отже, і у цьому разі ефекти досліджуваних речовин є адитивними ($P_a = 0,13$), що свідчить про дію $I\Phi_3$ та рутенію червоного на різні кальцієві депо. Цей висновок підтвердився і під час дослідження адитивності ефекту агоніста М-холінорецепторів – карбахоліну та рутенію червоного на цілісні клітини. Відомо, що в інтактних секреторних клітинах сльозових залоз ефект карбахоліну значною мірою реалізується активацією $I\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів [8]. У цій серії дослідів клітини інкубували у номінально безкальцієвому середовищі з метою запобігання депокерованого входу Ca^{2+} . За таких умов під впливом карбахоліну вміст Ca^{2+} у клітинах зменшувався на $20,78 \pm 2,96$ % (див. рис. 2,б). Пригнічення рутенієм червоним кальцієвого уніпортера мітохондрій не впливає на карбахолініндуковані зміни вмісту Ca^{2+} в інтактних і пермеабілізованих секреторних клітинах сльозових залоз. Тобто ефекти цих речовин також виявились адитивними ($P_a = 0,32$).

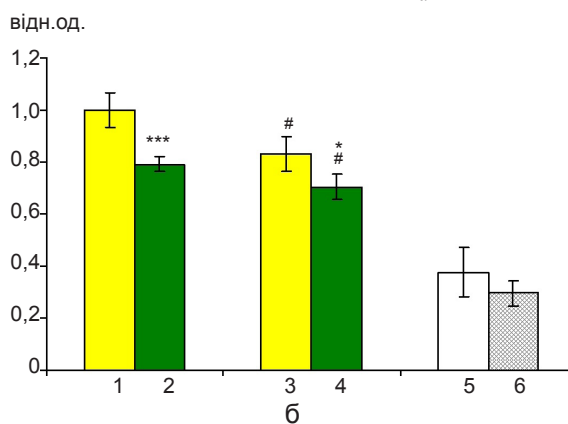

Рис. 2. Залежність впливу інозитол-1,4,5-трифосфату ($I\Phi_3$) (а) і карбахоліну (б) на вміст Ca^{2+} у пермеабілізованих клітинах зовнішньоорбітальної сльозової залози щура від наявності рутенію червоного у середовищі інкубації: 1 – контроль, 2 – $I\Phi_3$ чи карбахолін, 3 – рутеній червоний, 4 – дія обох речовин, 5 – алгебраїчна сума змін вмісту Ca^{2+} за окремої дії $I\Phi_3$ /карбахоліну і рутенію червоного, 6 – зміна вмісту Ca^{2+} за одночасної дії обох речовин. Вміст Ca^{2+} у тканині нормалізували, прийнявши за одиницю його значення у пробі, котра не містила інгібіторів/агоністів; * різниця достовірна стосовно контролю з $P < 0,05$, *** $P < 0,001$; # різниця достовірна стосовно відповідної проби без інгібітора/агоніста з $P < 0,05$; $n = 6-7$

Активация рiанодинчутливих кальцiєвих каналiв пермеабiлiзованих клiтин слiзових залоз рiанодином супроводжувалася зменшенням вiмiсту Ca^{2+} у них на $34,00 \pm 7,24$ % (рис. 3,а). Одночасне додавання до середовища iнкубацiї рiанодину i рутенiю червоного супроводжувалося дещо бiльш вираженим зменшенням цього показника Ca^{2+} у клiтинах – на $50,11 \pm 6,37$ % ($P < 0,001$). Але ефекти цих дiючих речовин – рiанодину i рутенiю червоного – виявилися статистично достовiрно ($P_a = 0,04$) неадитивними.

Вiдсутнiсть ефекту рiанодину на тлi рутенiю червоного може бути зумовлена кiлькама чинниками. По-перше, рутенiй червоний пригнiчує рiанодинчутливі кальцiєві канали ендоплазматичного ретикулума, що ранiше було продемонстровано, зокрема, для незбудливих клiтин [12]. Але описанi ефекти цiєї сполуки на вiмiст Ca^{2+} у тканинi слiзової залози, на нашу думку, не пов'язанi з цим, оскiльки зниження функцiональної активностi таких каналiв повинно супроводжуватися збiльшенням (а не зменшенням) цього показника.

Можна припустити також, що ефект рiанодину зумовлений не лише вивiльненням Ca^{2+} з ендоплазматичного ретикулума, але i з активацiєю рiанодинчутливих кальцiєвих

каналiв у мiтохондрiях, якi iдентифiкованi, наприклад, у внутрiшнiй мембранi мiтохондрiй кардiомiоцитiв i пригнiчуються рутенiєм червоним [13]. Цiлком можливо, що цi канали вiдiграють важливу роль у кальцiєвiй сигналяцiї i в секреторних клiтинах слiзових залоз. Для пiдтвердження чи спростування такого припущення ми перевiрили адитивнiсть ефектiв $I\Phi_3$ та рiанодину. Одночасне додавання їх до середовища iнкубацiї супроводжувалося зменшенням вiмiсту Ca^{2+} у клiтинах, яке було таким самим, як за дiї кожної з цих речовин окремо ($n = 5$; рис. 3,б). Їх ефекти були статистично достовiрно ($P_a = 0,03$) неадитивними. Отже, рiанодин та $I\Phi_3$ вивiльняють Ca^{2+} з одного i того самого депо. Даних про наявнiсть $I\Phi_3$ -чутливих кальцiєвих каналiв у мiтохондрiях немає. Це дає змогу нам припустити, що рiанодинчутливі кальцiєві канали мiтохондрiй досліджуваних клiтин або вiдсутнi, або чутливі до рiанодину в iншому дiапазонi концентрацiй. У 2007 р., використовуючи метод patch-clamp мiтохондрiальної мембрани, показано [14], що вже за концентрацiї 10 мкмоль/л рiанодину рiанодинчутливі кальцiєві канали переходять у стан субнормальної провiдностi (субпровiдностi). Для рiанодинчутливих кальцiєвих

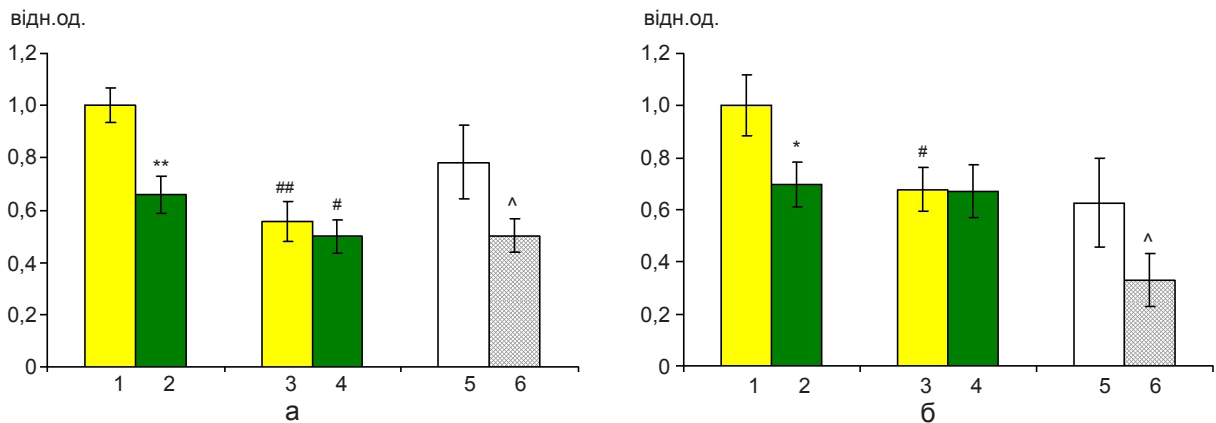

Рис. 3. Вплив рiанодину на вiмiст Ca^{2+} у пермеабiлiзованих клiтинах слiзових залоз за наявностi рутенiю червоного (а) та iнозитол-1,4,5-трифосфату ($I\Phi_3$) (б): 1 – контроль, 2 – рiанодин, 3 – рутенiй червоний чи $I\Phi_3$, 4 – за одночасної дiї обох речовин, 5 – алгебраїчна сума змiн вiмiсту Ca^{2+} за окремої дiї рiанодину та рутенiю червоного/ $I\Phi_3$, 6 – змiна вiмiсту Ca^{2+} за одночасної дiї обох речовин. Вiмiст Ca^{2+} у тканинi нормалiзували, прийнявши за одиницю його значення у пробi, котра не мiстила iнгiбiторiв/агонiстiв; * рiзниця достовiрна стосовно контролю з $P < 0,05$, ** $P < 0,01$; # рiзниця достовiрна стосовно вiдповiдної проби без iнгiбiтора/агонiста з $P < 0,05$, ## $P < 0,001$; ^ достовiрна рiзниця мiж сумою змiн за окремої дiї двох речовин та змiною за їхньої одночасної дiї ($P_a < 0,05$); $n = 5-6$

каналів ендоплазматичного ретикулума цей стан настає за концентрації ріанодину понад 70 мкмоль/л [15].

Для того, щоб з'ясувати, чи впливає ріанодин на акумуляцію Ca^{2+} у мітохондріях досліджуваних клітин, ми вивчили його вплив на споживання ними кисню. Вважається, що Ca^{2+} у матриксі мітохондрій активує ферменти циклу Кребса – піруват-, α -кетоглутарат- та ізоцитратдегідрогеназу, що супроводжується збільшенням інтенсивності мітохондріального дихання [16].

На підставі отриманих даних ми зробили висновок, що ріанодин (1–3 мкмоль/л) пригнічує (!) надходження Ca^{2+} у матриксі мітохондрій, оскільки дозозалежно зменшує швидкість дихання (рис. 4).

Статистично достовірних змін у диханні за дії ріанодину у концентрації 100 нмоль/л не виявлено, а у концентрації 1, 2 і 3 мкмоль/л швидкість дихання досліджуваних клітин зменшувалася на $11,22 \pm 3,25$, $19,61 \pm 4,10$ і $30,06 \pm 5,60$ % відповідно. Це є наслідком, на нашу думку, пригнічення надходження Ca^{2+} у матриксі мітохондрій. І цей ефект зберігався за преінкубації клітин з рутенієм червоним чи тапсигаргіном.

Роз'єднувач дихання і окисного фосфорилювання ціанід-р-трифлуорометоксифенілгідрозон (FCCR) у контролі збільшував інтен-

сивність дихання секреторних клітин слюзових залоз на $96,79 \pm 8,09$ %, що свідчить про високу їхню життєздатність [17]. Збільшення інтенсивності дихання під впливом (FCCP) при додаванні до середовища ріанодину статистично достовірно не відрізняється від такого у контролі у жодному із наведених варіантів досліду.

Отже, ріанодин у зазначених концентраціях не лише активує ріанодинчутливі кальцієві канали ендоплазматичного ретикулума чи інших немітохондріальних депо, а й пригнічує нечутливий до рутенію червоного транспорт Ca^{2+} у матриксі мітохондрій. В обох випадках така дія ріанодину повинна спричиняти зменшення вмісту Ca^{2+} у клітинах.

Відомо, що у багатьох клітинах активація акумуляції Ca^{2+} у мітохондріях відбувається завдяки тісному контакту мембран ендоплазматичного ретикулума та мітохондрій [1, 18, 19]. Зокрема, продемонстровано наявність складної взаємодії $\text{I}\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів і кальцієвого уніпортера мітохондрій [2, 20]. У 2012 р. групою авторів [1] запропоновано модель такої взаємодії. Вона передбачає формування ендоплазматично-мітохондріального зв'язку, утворення і функціонування якого регулюється великою кількістю шаперонів, сигнальних і регулятор-

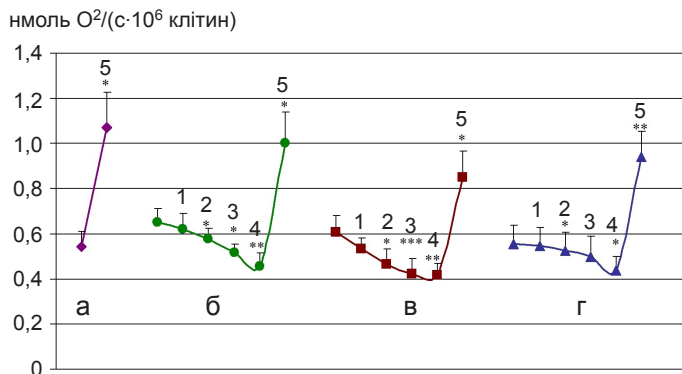

Рис. 4. Вплив ріанодину та FCCP на інтенсивність дихання секреторних клітин зовнішньоорбітальної слюзової залози за пригнічення кальційтранспортних систем: а – контроль, б – дія ріанодину, в – дія ріанодину на тлі рутенію червоного, г – на тлі тапсигаргіну; 1, 2, 3, 4 – додавання ріанодину до кінцевої концентрації 0,1, 1, 2 і 3 мкмоль/л, 5 – додавання FCCP (1 мкмоль/л), * різниця достовірна стосовно проби без додавання ріанодину чи FCCP з $P < 0,05$, ** $P < 0,01$, *** $P < 0,001$, $n = 5$

них білків. У міжмембранному просторі мітохондрії виникають кальцієві мікродомени (ділянки з підвищеною концентрацією Ca^{2+}) у відповідь на активацію потенціалкерованих аніонних каналів зовнішньої мембрани мітохондрії. Після цього Ca^{2+} акумулюється у матриксі мітохондрій завдяки функціонуванню кальцієвого уніпортера у внутрішній мітохондріальній мембрані. Взаємодію потенціалкерованих аніонних та $\text{I}\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів опосередковує шаперон GRP75, пришвидшуючи цим поглинання Ca^{2+} мітохондріями [1]. Тим не менше, у гладеньком'язових клітинах аорти [21], вентрикулярних міоцитах [22], хромафінних клітинах [23] наявний виражений зв'язок між кальцієвим уніпортером мітохондрій і ріанодинчутливими кальцієвими каналами.

Вищенаведені дані є свідченням важливої ролі кальцієвого уніпортера мітохондрій у кальцієвій сигналізації різних клітин. Про функціонування кальцієвого уніпортера мітохондрій секреторних клітин слизових залоз і його взаємозв'язок з іншими кальційтранспортними системами дійсно відомо мало.

Нами встановлено, що за одночасного пригнічення кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулума і кальцієвого уніпортера мітохондрій секреторних клітин слизових залоз Ca^{2+} пасивно вивільняється з різних депо, оскільки ефекти інгібіторів цих кальційтранспортних систем є адитивними. Адитивними є і процеси активації $\text{I}\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів і пригнічення кальцієвого уніпортера мітохондрій.

Тим не менше, депонований Ca^{2+} вивільняється з ендоплазматичного ретикулума під час стимуляції клітин слизових залоз агоністами (наприклад, карбахоліном) $\text{I}\Phi_3$ -чутливими кальцієвими каналами [8]. Цей процес супроводжується підвищенням цитозольної концентрації Ca^{2+} , як наслідок, активацією ріанодинчутливих кальцієвих каналів. Це в свою чергу спричиняє акумуляцією Ca^{2+} у мітохондріях [5] і наступну активацію мітохондріального дихання [24],

що має важливе загальнобіологічне значення, оскільки дає змогу реалізувати регуляцію мітохондріального дихання за рахунок прямого позитивного зв'язку – заздалегідь до того, як виникає нестача АТФ і запускається зворотні регуляторні впливи, гомеостатичні (а не сигнальні) за своєю суттю. Здійснюється така акумуляція Ca^{2+} у матриксі кальцієвим уніпортером і чутливими до рутенію червоного ріанодинчутливими кальцієвими каналами внутрішньої мембрани мітохондрій.

Отже, у секреторних клітинах слизових залоз функціонує кальцієвий уніпортер мітохондрій, який пригнічується рутенієм червоним. За одночасного його інгібування і кальцієвої помпи ендоплазматичного ретикулума Ca^{2+} вивільняється з різних депо. Подібну картину спостерігали і за активації $\text{I}\Phi_3$ -чутливих кальцієвих каналів. Ріанодин, крім активації ріанодинчутливих кальцієвих каналів ендоплазматичного ретикулума, пригнічує надходження Ca^{2+} у матрикс мітохондрій, нечутливе до рутенію червоного.

**А.Б. Котлярова, В.М. Мерлавський,
О.М. Дорош, В.В. Манько**

РОЛЬ МИТОХОНДРИАЛЬНОГО УНИПОРТЕРА В ПОДДЕРЖАННІ Кальцієвого ГОМЕОСТАЗА СЕКРЕТОРНИХ КЛІТОК СЛЕЗНОЇ ЖЕЛЕЗИ

Для исследования роли кальциевого унипортера митохондрий в поддержании кальциевого гомеостаза в секреторных клетках *внеглазничной* слезной железы крысы изучали его взаимосвязи с другими кальцийтранспортными системами. Эксперименты выполнены на интактных и пермеабиллизированных дигитонином клетках. Степень взаимозависимости функционирования кальциевого-унипортера и других кальцийтранспортных систем определяли на основе аддитивности эффектов их ингибиторов/агонистов, действие которых сопровождается уменьшением содержания Ca^{2+} в ткани желез. Выяснилось, что при одновременном ингибировании кальциевого насоса эноплазматического ретикулума и кальциевого унипортера митохондрий Ca^{2+} пассивно высвобождается из различных депо, поскольку эффекты ингибиторов этих кальцийтранспортных систем (тапсигаргина и рутения красного) являются аддитивными. Также аддитивные процессы активации инозитол-1,4,5-трифосфатчувствительных кальциевых каналов и ингибирования кальциевого унипортера митохондрий. В

отличие от этого, эффекты рианодина и рутения красного на содержание Ca^{2+} в клетках являются статистически достоверно неаддитивными. Кроме того, рианодин в концентрации 1–3 мкмоль/л дозозависимо уменьшал скорость дыхания исследуемых клеток, и этот эффект сохранялся после преинкубации клеток с рутением красным или тапсигаргином. Это позволяет предположить, что кроме активации рианодинчувствительных кальциевых каналов эндоплазматического ретикула рианодин ингибирует поступление Ca^{2+} в матрикс митохондрий, которое нечувствительно к рутению красному.

Ключевые слова: кальциевый уніпортер митохондрий, рутений красный, кальциевый насос эндоплазматического ретикула, инозитол-1,4,5-трифосфат чувствительные кальциевые каналы, рианодинчувствительные кальциевые каналы, слезные железы, секреторные клетки.

A.B.Kotliarova^{1,2}, V.M. Merlavs'ky¹, O.M. Dorosh¹, V.V. Manko¹

THE ROLE OF MITOCHONDRIAL UNI-PORTER IN CALCIUM-HOMEOSTASIS OF THE EXORBITAL LACRIMAL GLAND SECRETORY CELLS

The role of mitochondrial calcium-uniporter in calcium-homeostasis maintenance and correlations of calcium-uniporter with other calcium-transport systems of the rat exorbital lacrimal gland secretory cells were studied. The experiments were performed on intact and digitonin-permeabilized cells. The interdependence of calcium-uniporter and other calcium-transporting systems functioning was estimated on the basis of additivity of their inhibitors/agonists effects, which was accompanied with a decrease in the Ca^{2+} content in the gland cells. It was found that in conditions of simultaneously inhibition of sarco endoplasmic reticulum Ca^{2+} -ATPase (SERCA) and mitochondrial calcium-uniporter Ca^{2+} passively released from different calcium stores, because the effects of these calcium-transport systems inhibitors (thapsigargin and ruthenium red, respectively) were additive. Similarly, the processes of inositol-1,4,5-trisphosphate receptors (IP_3Rs) activation and Calcium-uniporter inhibition were additive. In contrast, the effects of ryanodine and ruthenium red on the Ca^{2+} content in cells were significantly non-additive. In addition, ryanodine at concentrations 1–3 μM reduced respiration rate of studied cells in dose-dependent manner, and this effect was persisted at cells preincubation with ruthenium red or thapsigargin. Thus, besides the activation of ryanodine receptors (RyRs) in endoplasmic reticulum, ryanodine inhibits Ca^{2+} influx to the mitochondrial matrix, that was insensitive to ruthenium red.

Key words: Calcium-uniporter of mitochondria, ruthenium red, sarcoendoplasmic reticulum Ca^{2+} -ATPase (SERCA), inositol-1,4,5-trisphosphate receptors (IP_3Rs), ryanodine receptors (RyRs), lacrimal glands, secretory cells.

¹Ivan Franko National University of L'viv;

²Bogomoletz Institute of Physiology NAS of Ukraine, Kyiv

REFERENCES

1. Rizzuto R, De Stefani D, Raffaello A, Mammucari C. Mitochondria as sensors and regulators of calcium signaling. *Nat Rev Mol Cell Biol.* 2012;13(9):566–78.
2. Zimmermann B. Control of InsP_3 -induced Ca^{2+} oscillations in permeabilized blowfly salivary gland cells: contribution of mitochondria. *J Physiol.* 2000;525(3): 707–19.
3. Kirichok Y, Krapivinsky G, Clapham DE. The mitochondrial calcium uniporter is a highly selective ion channel. *Nature.* 2004;427(6972):360–4.
4. Griffiths EJ. Use of ruthenium red as an inhibitor of mitochondrial Ca^{2+} uptake in single rat cardiomyocytes. *FEBS Lett.* 2000; 486(3):257–60.
5. Bird G St J, Obie JF, and Putney JW Jr. Functional homogeneity of the non-mitochondrial Ca^{2+} pool in intact mouse lacrimal acinar cells. *Biol Chem Journ.* 1992;267(26):18382–86.
6. Herzog V, Sies H, Miller F. Exocytosis in secretory cells of rat lacrimal gland. Peroxidase release from lobules and isolated cells upon cholinergic stimulation. *J Cell Biol.* 1976;70:692–706.
7. Kotliarova A, Manko V. Permeabilized secretory cells of rats exorbital lacrimal glands as a model for Ca^{2+} -transport systems study. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Biological series.* 2013;64(2):11–5.
8. Kotliarova AB, Manko VV. IP_3 -sensitive Ca^{2+} -channels of endoplasmic reticulum in secretory cells of the rat exorbital lacrimal gland. *Ukr Biochem Journ.* 2013;85(5):27–36. [Ukrainian].
9. Kotliarova AB, Manko VV. Ca^{2+} transporting systems in secretory cells of the rat exorbital lacrimal gland I Ca^{2+} pumps of plasma membrane and endoplasmic reticulum. *Studia Biologica.* 2012;6(2):99–114. [Ukrainian].
10. Maruyama T, Kanaji T, Nakade S, Kanno T, Mikoshiba K. 2APB, 2-Aminoethoxydiphenyl borate, a membrane-penetrable modulator of $\text{Ins}(1,4,5)\text{P}_3$ -induced Ca^{2+} release. *J Biochem.* 1997;122(3):498–505.
11. Kotliarova A., Manko V. Effect of 2-APB on SERCA of lacrimal gland secretory cells. *Exp Clin Physiol Biochem.* 2013;(3):38–43. [Ukrainian].
12. Ozawa T. Ryanodine-sensitive Ca^{2+} release mechanism in non-excitabile cells. *Int J Mol Med.* 2001;7(1):21–5.
13. Beutner G, Sharma VK, Giovannucci D, Yule D, Sheu S-S. Identification of a ryanodine receptor in rat heart mitochondria. *J Biol Chem.* 2001;276(24):21482–8.
14. Altschafel BA, Beutner G, Sharma VK, Sheu SS, Valdivia HH. The mitochondrial ryanodine receptor in rat heart: a pharmacokinetic profile. *Biochim Biophys Acta.* 2007;1768(7):1784–95.
15. Buck E, Zimanyi I, Abramson JJ, Pessah IN. Ryanodine stabilizes multiple conformational states of the skeletal muscle calcium release channel. *J Biol Chem.* 1992; 267:23560–7.

16. Denton RM, McCormack JG. On the role of the calcium transport cycle in heart and other mammalian mitochondria. FEBS Lett. 1980;119(1):1–8.
17. Brand DM, Nicholls DG. Assessing mitochondrial dysfunction in cells. Biochem J. 2011;435:297–312.
18. Kohlhaas M, Maack Ch. Calcium release microdomains and mitochondria. Cardiovasc Res. 2013;98(2):259–68.
19. Rizzuto R, Pinton P, Carrington W, Fay F, Fogarty K, Lifshitz L et al. Close contacts with the endoplasmic reticulum as determinants of mitochondrial Ca²⁺ responses. Science. 1998;280(5370):1763–66.
20. Hajnóczky G, Hager R, Thomas AP. Mitochondria suppress local feedback activation of inositol 1,4,5-trisphosphate receptors by Ca²⁺. J Biol Chem. 1999;274:14157–62.
21. Vallot O, Combettes L, Lompré A-M. Functional coupling between the caffeine/ryanodine-sensitive Ca²⁺ store and mitochondria in rat aortic smooth muscle cells. Biochem J. 2001;357(Pt 2):363–71.
22. Sharma VK., Ramesh V, Franzini-Armstrong C, Sheu S-S. Transport of Ca²⁺ from sarcoplasmic reticulum to mitochondria in rat ventricular myocytes. J Bioenerg Biomembr. 2000;32(1):97–104.
23. Montero M, Alonso M, Carnicero E, Cuchillo-Ibáñez I, Albillos A, García A et al. Chromaffin-cell stimulation triggers fast millimolar mitochondrial Ca²⁺ transients that modulate secretion. Nat Cell Biol. 2000;2(2):57–61.
24. Kotliarova AB, Manko BO, Manko VV. The effect of carbacholine on respiration of the rat exorbital lacrimal cells. Actual problems of Humanities and Sciences. 2013;12(2):41–3. [Russian].

*Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка;
Ин-т фізіології імені О.О. Богомольця НАН України, Київ
E-mail: annkotliarova@gmail.com*

*Матеріал надійшов
до редакції 28.03.2014*